

ESSAIS
DE
MICHEL SEIGNEUR
DE MONTAIGNE.

*Cinquiesme edition, augmentee
d'un troysiesme livre: et de six cens
additions aux
deux premiers*

A PARIS,
Chez ABEL L'ANGELIER,
au premier pillier de la grand
Salle du Palais
Avec Privilège du Roy.

1588

LIVRE TROISIESME.

luy obeyr, lequel ^{autrement il ne se peut voir} excède la mesure d'un homme. La gentille <sup>496 I Vys te minorer
quod peris, imperas</sup> inscription, dequoy les Atheniens honorerent la venue de Pompeius en leur ville, se conforme à mon sens:

D'autant es tu Dieu, comme

Tu te recognois homme.

C'est vne absolue perfectiō, & cōme diuine, de sçauoir iour loiallement de son estre: Nous cherchons d'autres conditions,

pour n'entendre l'usage des nostres: & sortons hors de nous,

pour ne sçauoir quel il y fait. Les plus belles vies, sont à mon

gré celles, qui se rangent au modelle commun, sans merueille

sans extrauagance. Or la vieillesse à vn peu besoin d'estre trai-

ctée plus doucement & plus delicatement. Recommandons

là à ce Dieu, protecteur de santé & de fageffe, mais gaye &

social:

Frui paratis & valido mibi

Latoe dones, & precor integra

Cum mente, nec turpem senectam

Degere, nec Cythara carentem.

FIN DV TROISIESME LIVRE.

*De la Bibliothèque Centrale de Nordt.
Rept. de Lagirondie*

MICHEL DE MONTAIGNE

ESEURI

CARTEA A TREIA

Traducere din franceză și note de
VLAD RUSSO

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

CARTEA A TREIA

CUPRINS

CARTEA A TREIA

I.	Despre folos și despre cinste	7
II.	Despre căință	24
III.	Despre trei feluri de legături	40
IIII.	Despre diversiune	55
V.	Despre câteva versuri ale lui Vergiliu	67
VI.	Despre vehicule	138
VII.	Despre neajunsurile măririi	160
VIII.	Despre arta dezbaterii	166
IX.	Despre deșertăciune	192
X.	Despre chibzuita întrebuințare a voinței	262
XI.	Despre șchiopi	289
XII.	Despre fizionomie	301
XIIII.	Despre experiență	335
	<i>Bibliografie</i>	399
	<i>Indice de nume</i>	409

CAPITOLUL I

Despre folos și despre cinste

imeni nu e scutit să spună nerozii, nenorocirea e să le spui cu ifos:

O să-și dea multă osteneală să-mi spună multe nerozii!

TER. [87]*

IV, I, 621

Nu e și cazul meu: mie îmi scapă fără să mă sinchisesc, după cum merită. Și așa le trebuie: la cât am de pierdut, mă lepăd de ele cât ai zice pește; iar când le cumpăr sau le vând, mă iau doar după cât atârnă. Îi vorbesc hârtiei la fel cum îi vorbesc primului ins ieșit în cale. Că e adevărat, iată aici dovada.

Cum să nu fie nesuferită fățarnicia, de vreme ce Tiberius a respins-o cu atâtea daune? Primise vorbă din Germania că, dacă socotea nimerit, îl puteau scăpa de Arminius otrăvindu-l. Era cel mai puternic dușman al romanilor, care-i batjocorise crunt pe când se aflau sub comanda lui Varus, împiedicându-i de unul singur să-și întindă stăpânirea peste ținutul lor. Tiberius răs-punse că poporul roman obișnuia să se răzbune pe dușmani fățiș, cu arma în mână, nu pe ascuns și prin înșelăciune: a dat astfel folosul pe cinste. Era (îmi veți spune) un fățarnic. Așa cred și eu: nu-i de mirare la oameni de meseria lui. Dar recunoașterea virtu-ții nu are mai puțină greutate în gura celui ce-o urăște, fiindcă adevărul i-o smulge cu forța, și dacă omul nu vrea să și-o însu-șească, măcar se înveșmântează în ea, ca să-i fie podoabă.

* Cifrele italice între paranteze drepte trimit la Bibliografia de la sfâr-șitul volumului.

Alcătuirea noastră, ca obște și ca indivizi, e plină de cusururi. Dar în natură nimic nu e fără folos, nici măcar ce-i nefolositor: nimic nu s-a strecurat în cuprinsul acestei lumi fără să-și aibă locul potrivit. Făptura noastră e durată din însușiri nesănătoase: ambiția, gelozia, invidia, răzbunarea, superstiția, deznădejdea sălășluiesc în noi, stăpânindu-ne atât de firesc, încât le recunoaștem chipul și la dobitoace; chiar și cruzimea, viciu atât de potrivit naturii, căci până și cuprinși de milă simțim în noi nu știu ce împunsătură de veninoasă voluptate, dulce-acrișoară, văzând că altul suferă; o simt chiar și copiii:

LUCR. [40]
II, 1-2

*Dulce-i, când marea umflată o zbciumă vânturi turbate,
Tu să te uiți de pe țârm cum în valuri se chinuie altul...*

Cine ar stârpi sămânța acestor însușiri din om ar spulbera temeliile vieții noastre. La fel, în orice cărmuire există îndatoriri trebuincioase, nu numai josnice, ci de-a dreptul vicioase. Viciile au rostul lor aici și folosesc la țeserea legăturii dintre noi, precum otrăvurile la păstrarea sănătății. De vreme ce ele pot fi iertate, fiindu-ne de trebuință, iar nevoia noastră le ascunde adevăratul chip, trebuie să lăsăm acest rol în seama cetățenilor mai vajnici și mai netemători, gata să-și jertfească cinstea și conștiința, așa cum cei vechi își jertfeau viața pentru binele țării lor. Noi, aștilalți, mai slabi de înger, să jucăm roluri mai ușoare și mai lipsite de primejdii. Binele obștesc ne cere să trădăm, să mințim și să ucidem cu sălbăticie: să lăsăm treaba asta inșilor mai supuși și mai lesne de înrăurit.

De bună seamă că mi-a fost adesea necaz să văd judecători momind câte un nelegiuit, cu înșelăciuni și cu deșarte speranțe de bunăvoință sau iertare, să-și recunoască fapta, și amăgindu-i cu nerușinare. Nu i-ar strica justiției, și nici lui Platon, care susține obiceiul, să-mi ofere alte mijloace, mai pe gustul meu. E o justiție nemiloasă, și cred că își aduce singură tot atâtea daune pe cât îi aduc alții. Am răspuns deunăzi că mi-ar veni greu să-l

trădez pe suveran pentru un oarecare, mie, care nu m-aș împăca în ruptul capului să trădez un oarecare pentru suveran. Și nesuferit îmi e nu doar să păcălesc, ci și să-i las pe alții să se păcălească în privința mea: nu vreau să dau nici măcar pricină și prilej pentru așa ceva.

În puținele negocieri pe care le-am avut de purtat între principii noștri, în dezbinările și învrăjbirile ce ne sfâșie astăzi, m-am ferit cu grijă ca nu cumva să se înșele asupra mea și să pice în capcana înfățișării mele.¹ Misiții umblă pe cât pot cu ascunzișuri, prefăcându-se a fi cei mai mășurați și mai împăciuitori oameni. Eu îmi dau în vileag părerile cele mai tăioase și mă arăt așa cum sunt. Negociator necopt și neînvățat, mai bine greșesc în treaba ce am de îndeplinit decât față de mine. Dar am avut până astăzi atâta noroc (fiindcă, de bună seamă, el joacă rolul principal aici), încât puțini au mers într-o parte și într-alta stârnind mai puține bănuieli și mai multă apropiere și bunăvoință. Am un fel deschis de-a fi, care pătrunde lesne în suflet și câștigă încrederea de la primele întâlniri. Candoarea și adevărul curat își găesc rostul și folosul în orice vremuri. Și apoi, libertatea celor ce acționează fără vreun interes al lor stârnește puține bănuieli și nu e privită cu ochi răi, așa că pot pe drept cuvânt răspunde ca Hiperide² atenienilor care se plâneau de asprimea vorbelor sale: „Oameni buni, nu vă uitați că sunt slobod la gură, uitați-vă că sunt așa fără a-mi însuși ceva sau a mă căpătui.” Felul meu slobod de-a fi m-a scutit lesne și pe mine de bănuiala prefăcătoriei, prin vehemența lui (căci nepregetând să spun nimic, oricât de greu și de usturător ar fi, nu puteam spune lucruri mai rele pe la spate), ca

---

1. Montaigne a încercat să intermedieze între regii Franței Carol IX și Henric III, și Henric de Navarra, viitorul rege Henric IV al Franței, fără prea mare succes însă. Întregul pasaj, ca și cel de mai jos despre pretențiile principilor, trebuie citite ca o epură a acestei experiențe directe de negociator.

2. Hiperide (390–322 a.Ch.), orator și om politic atenian, conducător al partidei democratice, opusă lui Filip II al Macedoniei și lui Alexandru cel Mare.

și prin firescul și nepăsarea lui vădite. Nu le pretind acțiunilor mele decât să acționeze, și nu le leg de urmări și intenții îndepărtate: să-și joace fiecare rolul, și să izbândească dacă poate!

Altminteri, nu-mi dă ghes nici ura, nici iubirea față de cei sus-puși, iar vrerea nu mi-e îngăduită de vreo jignire sau datorie anume. Pe regii noștri îi privesc pur și simplu cu afecțiunea îngăduită unui cetățean, nici stărnită, nici înăbușită de vreun interes al meu, și sunt mândru de asta. Cauza dreaptă și obștească nu mă absoarbe nici ea decât măsurat și fără patimă. Nu sunt înrobit de piedici și juruinți ascunse și apăsătoare. Furia și ura trec dincolo de datoria legitimă, sunt patimi ce slujesc doar celor căroro simpla rațiune nu le e de-ajuns ca să-și respecte datoria: *E folositor să te folosești de mijloace de emoționare atunci când nu te poți folosi de rațiune*. Orice pornire îndreptățită e cumpănită de la sine, altminteri cade în răzvrătire și nelegiuire. Asta mă face să umblu pretutindeni cu capul sus, cu chipul descoperit și inima deschisă. La drept vorbind, și nu mă tem s-o mărturisesc, aș aprinde oricând, la o adică, o lumânare Arhanghelului Mihail și alta balaurului său, cum voia băbuța.³ Aș urma cauza dreaptă până la vâlvătaia rugului, dar nu mai departe, dacă pot.⁴ Piară Montaigne odată cu năruirea lumii, dacă e nevoie; dar dacă nu-i nevoie, i-aș fi recunoscător soartei dacă scapă; și câtă vreme datoria cea de obște îmi lăsă funia să n-ajungă la par, o întrebuițez spre a-l apăra. Nu Atticus⁵ a fost acela care, alăturându-se cauzei drepte, anume cauzei pierdute, s-a salvat prin cumpănirea sa din prăbușirea întregii lumi, în toiul atâtor prefaceri și schimbări?

CIC. [18]
IV, xxv

3. Aluzie la o poveste tradițională, în care o bătrână aprindea câte o lumânare și Arhanghelului Mihail, și diavolului biruit de el, celui dintâi ca să-i facă bine, celui de-al doilea ca să nu-i facă rău.

4. Expresie ironică care arată o dăruire cu măsură, folosită și de Rabelais în mai multe rânduri.

5. Prieten apropiat al lui Cicero, Atticus era și el de partea dăinuirii Republicii, dar s-a implicat foarte puțin în disputele politice ale vremii (v. și II, x, p. 106, n. 94).

Oamenilor de felul lui, simpli particulari, le vine mai lesne, iar în treburi de soiul ăsta cred că putem pe drept cuvânt lepăda ambiția de-a ne vârî și amesteca singuri. Dar a rămâne șovăitor și căldicel, a rămâne netulburat și nepăsător la frământările țării tale și la dezbinarea tuturor nu mi se pare nici frumos, nici cinstit: *Aceasta nu numai că nu este calea de mijloc, ci nu este nici o cale [...], ca unii care așteaptă sfârșitul războiului ca să-și potrivească hotărârile.* E îngăduit în treburile petrecute la vecini: Gelon, tiranul Siracuzei, amâna să ia o hotărâre în războiul dintre barbari și greci, trimițând la Delfi o solie cu daruri care să stea la pândă și să vadă cum vor cădea sorții, pentru a înhăța prilejul și a trece de partea învingătorilor.⁶ Ar fi un soi de trădare s-o facem în trebile lăuntrice, în care se cuvine neapărat să luăm o hotărâre. A sta însă deoparte, când nu ai nici însărcinări, nici porunci limpezi care să te împingă, mi se pare mai lesne de iertat (deși eu nu mă folosesc de scuza asta) decât în războaiele cu străinii, la care totuși, potrivit legilor noastre, cine nu vrea poate să nu ia parte. Cu toate astea, chiar cei ce se dăruie aici trup și suflet o pot face cu atâta rost și cumpănire, încât furtuna le va trece negreșit pe deasupra capului fără a-i vătăma. Nu asta nădăjduiam pe drept cuvânt din partea răposatului episcop de Orléans, domnul de Morvilliers⁷? Iar între cei ce acționează fără preget în vremea noastră, știi câțiva înzestrați cu atâta chibzuință și blândețe, încât vor rămâne în picioare, oricât de vitrege ar fi prefacerile și căderea pe care ni le pregătește cerul.

Socot că le revine numai regilor să se ridice împotriva regilor, și mă umflă râsul când unii se vâră de bunăvoie în gâlcevi ce le întrec puterile. Căci nu te iei la harță din pricini personale cu un suveran, înfruntându-l fățiș și vitejește, pentru propria onoare

6. Episodul este relatat de Herodot în *Istoriei* ([25] VII, CLXIII).

7. Jean de Morvilliers (1506–1577), ambasador al lui Henric II, episcop de Orléans din 1552, apoi ministru al justiției între 1568 și 1572. Poziția sa moderată în conflictele religioase i-a atras prețuirea Caterinei de Medici, precum și a regilor Carol IX și Henric III.

și potrivit datoriei tale. El, dacă nu-i place cineva anume, se ridică mai sus: îi arată prețuire. Mai cu seamă că în cauza legilor și a apărării vechilor rânduieli se vedește întotdeauna că tocmai cei care le tulbură pentru propriul țel îi dezvinovățesc pe apărătorii lor, de nu cumva le fac chiar cinste. Nu trebuie să numim însă datorie, cum facem zi de zi, arțagul și îndârjirea lăuntrică născute din patimă și interes; și nici vitejie, purtarea vicleană și haină. Ei numesc zel aplecarea spre răutate și cruzime: pe ei nu cauza îi înfierbântă, ci propriul interes; atâtă la război nu fiindcă-i drept, ci fiindcă e război. Nimic nu împiedică o purtare cuviincioasă între oameni care se dușmănesc, bizuită pe bună-credință: arătați o afecțiune, dacă nu într-un totul egală (căci ea poate avea măsuri diferite), măcar cumpănită, care să nu vă înfeudeze unuia într-atât, încât să vă poată cere totul; mulțumiți-vă cu o bună-voință măsurată din partea lor și cufundați-vă în ape tulburi fără a dori să pescuiți în ele. Cealaltă cale, de-a te dăruii trup și suflet și unora, și altora, vedește mai mult lipsă de înțelepciune decât de conștiință. Cel căruia i-l trădezi pe altul, și care te primește cu brațele deschise, nu știe oare că la fel vei face și în cazul lui? Te socotește om de nimic, dar până una-alta te ascultă și te folosește, făcându-și treaba pe seama fățărniciei tale; căci oamenii cu două fețe sunt folositori prin ceea ce dau, dar trebuie vegheat să ia cât mai puțin cu puțință.

Eu nu-i spun unuia un lucru pe care nu l-aș putea spune și altuia, la o adică, mutând puțin accentele; și vorbesc doar despre lucruri fără însemnătate, cunoscute sau care le pot sluji amândurora. Pentru nici un folos pe lume nu mi-aș îngădui să-i mint. Ce mi s-a încredințat sub pecetea tainei păstrez ascuns cu sfințenie, dar accept cât mai puține lucruri de ascuns. Taina principilor e o povară pentru cine n-are ce face cu ea. Eu le propun de obicei un târg: să-mi încredințeze puține lucruri, dar să se încreadă fără preget în ceea ce le dau. Am știut întotdeauna mai mult decât am vrut. Vorba deschisă îl face și pe celălalt să vorbească și să-și deschidă inima, ca vinul și ca dragostea. Philippides i-a

dat un răspuns înțelept, pe gustul meu, regelui Lisimah, care-i spunea: „Ce vrei să-ți dăruiesc din averea mea? — Ce vei voi, nimic din tainele tale însă.“ Văd că tot omul se înfurie când i se tănuiește temeiul trebii la care este pus și când i se ascunde vreun dedesubt. În ce mă privește, sunt mulțumit să mi se spună numai ce-i socotit a-mi fi de folos, și nu vreau ca ce știu să treacă dincolo de vorbe și să-mi fie căluș. Dacă trebuie să slujesc ca unealtă de înșelăciune, măcar cugetul să-mi rămână neatins. Nu vreau să fiu socotit un servitor atât de credincios sau devotat, încât să se creadă că sunt gata să trădez pe cineva. Cine își e necredincios sieși e de înțeleș să fie și față de stăpânul său.

Sunt însă și principii care nu suferă jumătățile de măsură la oameni și nu vor să audă de servicii mărginite și condiționate. N-am ce le face: le spun cinstit care-mi sunt limitele, căci rob nu am să-i fiu decât rațiunii, și nici cu ea nu mă descurc prea bine. Greșesc și ei cerându-i unui om neatârnat aceeași supunere și același legământ ca unuia ridicat și cumpărat de ei, sau a cărui soartă atârână limpede și strâns de a lor. Legile m-au scăpat de-o grea povară: au hotărât pentru mine și mi-au dat un stăpân; orice altă întâietate și datorie trebuie să țină seama de ele și să li se supună. Nu înseamnă însă că dacă înclinația m-ar îndrepta în altă parte i-aș cânta numaidecât în strună: voința și dorințele își dau singure legea, faptele însă trebuie s-o primească de la rânduiala cea de obște.

Acest fel al meu de-a proceda e foarte nepotrivit cu obiceiurile noastre. Nu e menit să aibă cine știe ce urmări și nici să dănuie. În vremea noastră, nici candoarea n-ar izbuti să negocieze fără prefăcătorie sau să încheie un târg fără minciună. De aceea funcțiile publice nu sunt de mine: ce i se cere în această privință rangului meu îndeplinesc cum pot și rămânând eu însumi. Tânăr fiind, am fost vârât în ele până peste cap, și nu fără izbânzi. Dar le-am părăsit de timpuriu.⁸ De atunci m-am ferit deseori să mă

---

8. Montaigne a devenit membru al Curții de Judecată de la Bordeaux în 1555, la numai 22 de ani, părăsindu-și însă funcția în 1571, la 38 de ani.

amestec, rareori acceptând, niciodată cerând. Am întors spatele ambiției. Și dacă nu întocmai ca vâslașii care înaintează de-a-ndăratelea, totuși în așa fel încât, dacă nu m-am îmbarcat, îi sunt dator mai puțin hotărârii mele, cât norocului prielnic. Fiindcă există căi mai pe placul meu și mai pe potriva puțințelor mele, prin care, dacă soarta m-ar fi chemat cândva să îndeplinesc o funcție publică și să-mi atrag mai multă prețuire din partea lumii, știu că aș fi trecut peste temeierile argumentelor mele spre a o urma.

Cei care, împotriva spuselor mele, susțin de regulă că ce nimesc eu sinceritate, simplitate și candoare în felul meu de-a fi e de fapt șiretenie și iscusință – mai degrabă socotință decât bună-tate; lucru făcut, nu născut; simț potrivit, nu potrivire a soartei – îmi sporesc cinstea mai curând decât să mi-o știrbească. E sigur însă că-mi fac prea iscusită iscusința. Aș băga mâna-n foc că cine mă va urmări și cerceta îndeaproape va vedea că nici o regulă a școlii lor nu poate reda acest mers firesc, păstrând neabătut aparența egalei libertăți și neatârării pe căi atât de diferite și întortocheate; că nici punând în joc întreaga încordare și agerime n-ar izbuti să ajungă la ea. Calea adevărului e una și fără ocolișuri, cea a folosului propriu și a câștigului în trebile ce ne revin este cu dus-întors, nestatornică și întâmplătoare. Am văzut adesea folosite atari nefirești și măsluite libertăți, dar de cele mai multe ori fără succes. Ele amintesc de măgarul lui Esop, care, luându-se la întrecere cu câinele, s-a suit plin de voieșie cu picioarele dinainte pe umerii stăpânului; numai că, la câte dezmierdări primea câinele pentru o asemenea întâmpinare bucuroasă, sârmanul măgar încasă de două ori pe atâta bâte pe spinare. *Ceea ce se potrivește mai mult fiecăruia, aceea constituie în cel mai înalt grad firea sa proprie.*

CIC. [13] I,
xxxI

Nu vreau să-i răpesc înșelăciunii locul ce i se cuvine, ar însemna că înțeleg prost lumea: știu că adesea ea a adus foloase și că sprijină creșterea și dăinuirea celor mai multe îndeletniciri omești. Există vicii îndreptățite, ca și multe fapte bune sau scuzaibile, neîndreptățite. Dreptatea în sine, naturală și universală, e rânduită altfel, mai înalt, decât cea particulară, potrivită fiecărei

nații și supusă nevoilor cârmuirii noastre: *Noi nu păstrăm nici un chip solid și concret al adevărului drept [...]*. *Ne folosim de umbre și imagini*. De aceea înțeleptul Dandamis⁹, auzind povestea vieții lui Socrate, Pitagora și Diogene, îi socoti oameni de vază în toate cele, dar prea supuși față de legi, pentru a căror impunere și susținere adevărata virtute trebuie să renunțe la mare parte din tăria sa dintâi, multe fapte vicioase având loc nu doar cu îngăduința, ci chiar la îndemnul lor. *Noi însă practicăm fărădelegile după hotărâri de-ale senatului și după plebiscite*. Eu mă iau după vorbirea obișnuită, care deosebește lucrurile folositoare de cele cinstite, astfel că anumitor acțiuni firești, nu numai de folos, ci necesare, le spune necinstite și murdare.

CIC. [13] III,
XVII

SEN. [78]
XCV

Dar să ne continuăm exemplul cu trădarea. Doi pretendenți la cârmuirea Traciei ajunseseră să-și dispute drepturile. Împăratul i-a împiedicat să recurgă la arme; dar unul din ei, sub cuvântul unei întrevederi menite încheierii unei înțelegeri pașnice, îl pofti pe celălalt la un ospăț, punând să fie întemnițat și omorât. Justiția cerea ca romanii să pedepsească o asemenea nelegiuire, dar situația încurcată îi împiedica s-o facă pe căile obișnuite. Ce nu putură face în chip legitim, fără război și fără riscuri, se apucară, dar, să facă prin trădare: ce n-au putut face cinstit, au făcut cu folos. Lucru pentru care îl găsiră potrivit pe un anume Pomponius Flaccus, care, cu vorbe și asigurări fățarnice, îl atrase pe omul cu pricina în capcană și, în loc de cinstea și bunăvoința pe care i le făgăduia, îl trimise legat de mâini și de picioare la Roma.¹⁰ Un trădător îl trădează aici pe altul, lucru neobișnuit, căci trădătorii sunt foarte bănuitori și greu de prins cu propriile tertipururi – dovedă crunta experiență trăită de curând pe pielea noastră¹¹.

9. Înțelept indian din sec. IV a.Ch., dintre cei numiți apoi de greci „gymnosofiști”, întâlnit de filozoful cinic Onesicritos, care l-a însoțit pe Alexandru cel Mare în campania din India (Plutarh [128] *Alexandru*, LXV).

10. Episodul este relatat de Tacit ([84] II, 64–67).

11. Episod greu identificabil din lupta între facțiuni în cadrul Războaielor Religioase. Unii cred că ar fi vorba de asasinarea ducelui Henri de Guise (1588) în urma unui complot, alții au respins însă această interpretare.